

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ה, תשי"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על שינוי שמות משפחה *

המנהג להשתמש בשם לוואי, נוסף על השם הפרטי, ידוע לנו כבר מן המקרא; אנו קוראים, למשל, על משפחת הכרמי, משפחת החצרוני, משפחת השמעני, על אחיה השילוני, ועל אבישג השונמית, שבהם הוסף על השם הפרטי כינוי, המתאר את התייחסותו של בעליו על אבי המשפחה או על מקום מוצאו.

בתקופה שלאחר המקרא, הורחבה מסגרתם של הכינויים

1. ר"ל: שארית.

* [אחד הקונטרסים הקרובים של לשוננו לעם מוקדש כולו

לשם המשפחה העברי. — המערכת.]

המתארים, הנוספים על השם הפרטי, ואנו מוצאים בספרות התלמודית כינויים הרבה, המציינים מראה חיצוני, התעסקות או כל תואר אחר, המסמן את המיוחד שבאדם מסוים. למשל: אבא אריכא (הארוך), שמואל הקטן, ר' יוחנן הסנדלר, ר' יצחק נפחא (הנפח) ועוד. כינויי לוואי מסוג זה נקראו בלשון התלמוד „חניכות“, וביחיד „חניכה“.

וכדאי להעיר כאן, בדרך אגב, על הפסוק בספר בראשית (יד יד): „וישמע אברם כי נשבה אחיו, נִיֶּקֶךְ את הַנִּיֶּקֶיךָ ילידי ביתו“, שדרשו אותו במדרש בראשית רבה (פרשה מ"ג): „הַנִּיֶּקֶיךָ — בעלי הַנִּיֶּקֶתוֹ“, כלומר, נושאי שמו בתוספת לשמם הפרטי.

בתקופת התלמוד כבר מוצאים אנו סימנים לכך, שכינויי הלוואי, כלומר החניכות, דרכם לעבור בירושה מאב לבנו, וכך מתקרבים הם, במידת מה, לשמות המשפחה המודרניים. כך, למשל, הוכרחו חז"ל לקבוע, לעניין גיטין, עד כמה דורות למפרע יכול אדם להיקרא בחניכתם של אבות אבותיו: „תנו רבנן: חניכת אבות בגיטין — עד עשרה דורות. רבי שמעון בן אלעזר אומר: ג' דורות — כשר, מכאן ואילך — פסול“.

שמות משפחה ממש בין היהודים מוצאים אנו ראשונה בארצות כיבושי האיסלאם, ובייחוד בספרד. המשורר משה אבן עזרא היה אמנם ממשפחת עזרא, אחד מאבות אבותיו, אך שם אביו-מולידו היה יעקב, והוא הדין באברהם בן מאיר אבן עזרא, או בשלמה בן יהודה אבן גבירול, וברבים אחרים. אבן גבירול, אבן עזרא, אבן תיבון — שמות משפחה הם, ומובדלים מן ההתייחסות על אביו הישיר של אדם רק

ע"י תרגום המלה „בן“ לערבית – „אָבן“. אמנם לא תמיד הייתה הבחנה זו קיימת, ולעתים קרובות היה גם שם המשפחה מורכב במלה העברית „בן“, שהרי ליהודים דוברי הערבית קשה היה לשמור הבחנה זו. כיוון שכך, שוב לא הסתפקו בשמות משפחה מסוג זה, ויצרו שמות חדשים בעלי אופי מתאר. ומתוך שלשון דיבורם הייתה בעיקרה ערבית, ברור שכינויים חדשים אלה היו בלשון זו, מהם בתוספת „אל“ – ה"א-הידיעה בערבית, כמו אלחריזי, אלפאסי, ומהם בתוספת „אבוי“, כמו אבוהב, אבולעפיה ועוד.

מנהג זה של כינויים משפחתיים קבועים עבר אח"כ גם אל יהודי ארצות אחרות. אנו שומעים על שמות-משפחה כמו מזרחי, מיוחס, מלמד, נבון, ששון ועוד, שהיו נהוגים בטורקיה ובארצות אחרות.

אך, היו גם משפחות עתיקות ומיוחסות, אשר שמותיהן הלועזיים דבקו בהן מדורי דורות. מה עשו אלה? – הם נקטו דרך תרגום, ממש כפי שאנו עושים זאת היום לעתים קרובות. אולם להם לא היה הדבר קל, כפי שהוא בדורנו. כיום מתרגמים שמות-משפחה, שיש בהם מן התיאור או שהם שמות-עצם ממש, שמות אחרים, ובעיקר שמות מקומות, אי-אפשר לתרגם. – ומה תקנתם? עתים בוחרים בשמות הדומים להם בצלולם, כגון בר-אילן במקום ברלין, דינור במקום דינאבורג, קריב במקום קראקובסקי, ועתים מניחים את השם הלועזי מכול וכול ובוררים שם עברי נאה, בלי קשר אל השם המקורי: שם צמח, שם יישוב בארץ, או חניכת אבות, כגון: בן-חיים.

יצחקי וכו'. אך אבות אבותינו, אותם חלוצי שם המשפחה העברי בגולה, מה עשו הם בכינויים של מקומות מושבם או מוצאם? — הם תרגמו, במקום שאפשר היה, את שמות-מקומות המוצא שבכינויי המשפחה.

חכמים, שמוצאם מן העיר הספרדית המפורסמת ג'נ'נה, נהגו לחתום „פלוני בן פלוני מרימון-ספרד“, שהרי גראנאדה בספרדית היא רימון. או למשל משפחת de Scaleta נקראה בעברית משפחת הסולמי. יש לציין, שבספרד גופה מעטים השמות המתורגמים לעברית. אך אצל יהודי איטליה, ועוד יותר בקרב יהודי צרפת, ניכרת נטייה חזקה לתרגום שמות. באיטליה השמות „פ'רחי“, „פ'רחי“, תרגומים הם של חמלה האיטלקית „פ'ורה“, שפירושה „פ'רח“, ושממנה נגזר שמה של פ'רנ'צה, פ'לונ'צה — עיר מוצאן של משפחות אלה. על העיר „פ'ר'טה-ג'יאנ'ה“ התייחסו חכמים, שקראו לעצמם „ש'צר-אריה“, שהוא תרגומו העברי של השם הלועזי. גם החוקר הנודע עזריה די רוסי קרא לעצמו בעברית עזריה מן האדומים — תרגום מדויק לשם האיטלקי.

אולם, כאמור, התופעה הזאת של תרגום השמות נפוצה ביותר בצרפת. מן העיר Lunel שבצרפת ידוע לנו ר' שלמה י'ח'י, שהרי Lune בצרפתית פירושו בעברית י'רה. כמת מיוצאי העיר הצרפתית Argentièr קראו לעצמם כספי. כי Argent הוא בעברית — כסף. יוצאי Montpellier נקראו בשמות „הררי“ או „מן ההר“, כתרגום הצרפתית Mont. שפירושה הר.

ולסיום הנה דוגמה אחת של שם-משפחה. שתורגם
באופן מילולי ובהקפדה יתרה על לשון המקור. שם המשפחה
של רבי יוסף טוב-עלם הוא תרגום מן השם הצרפתי
Bonfils. שפירושו בן טוב, עלם טוב. המתרגם הקפדן
אף חשש לשנות את סדר המלים שבצרפתית (שם-התואר
לפני שם-העצם) ובמקום עלם טוב תרגם טוב עלם
ופגע ע"י כך במשפט הלשון העברית.

הבא היום להחליף את שמו הלועזי בשם עברי יוכל

ללמוד מדרכם של הראשונים.